

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ У ВИЩІЙ ШКОЛІ

УДК 371.15

І. О. Пальшкова,
доктор пед. наук, професор,
Південноукраїнський національний університет
ім. К. Д. Ушинського

ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ: КОМПЕТЕНТІСНИЙ ПІДХІД

Пальшкова І. О. Формування професійно-педагогічної культури майбутнього вчителя: компетентнісний підхід.

У статті розкрито можливості формування професійно-педагогічної культури майбутніх учителів початкової школи засобами компетентнісного підходу. Професійно-педагогічна культура – це складний динамічний процес поступового формування професійних знань, професійних умінь і професійно значущих якостей особистості. Компетентнісний підхід сприяє професійному становленню особистості майбутнього вчителя.

Ключові слова: професійна, педагогічна культура, компетентнісний підхід.

Пальшкова И. А. Формирование профессионально-педагогической культуры будущего учителя: компетентносный подход.

В статье раскрыты возможности формирования профессионально-педагогической культуры будущих учителей начальной школы средствами компетентносного подхода. Профессионально-педагогическая культура – это сложный динамический процесс постепенного формирования профессиональных знаний, профессиональных умений и профессионально значущих качеств личности. Компетентносный подход оказывает содействие профессиональному становлению личности будущего учителя.

Ключевые слова: профессиональная, педагогическая культура, компетентносный подход.

Palshkova I. The formation of professional and pedagogical culture of the future teacher's approach kompetentnosny.

In article formation possibilities professionally – pedagogical culture of future teachers of elementary school are opened by means of a kompetentnosny approach. The professional and pedagogical culture is a difficult dynamic process of gradual formation of professional knowledge, professional abilities and professionally meaning qualities of the personality. Kompetentnosny an approach assists professional formation of the identity of future teacher.

Key words: professional, pedagogical culture, kompetentnosny approach.

Постановка проблеми. Нині серед української педагогічної громадськості, на сторінках педагогічної преси та у змісті нормативних документів, що регламентують розвиток освітніх процесів, досить актуальною є теза про необхідність запровадження *компетентнісного підходу*. Цей термін є досить новим і семантично нечітко окресленим. Поняття *компетентнісної освіти, освітньої компетентності* прийшло до нас із зарубіжних країн, де його широко вживають і досліджують уже понад десять років. Поки що в українському освітньому просторі недостатньо представлено книги чи статті, присвячені цій проблемі, особливо написані

українською чи перекладені з європейських мов. Адже зрозуміло, що перш ніж говорити про «запровадження підходу до практики навчання в національній школі», необхідно розібратись у сутності ключових понять і положень такого підходу. Зважаючи на те, що поняття «компетентність» є системним утворенням, можна виокремити такий підхід, запропонований британським психологом Дж. Равеном. На його переконання, компетентність – це *специфічна здібність*, необхідна для ефективного виконання конкретної дії в конкретній предметній сфері, яка охоплює фахові знання, предметні навички, способи мислення, а також розуміння відповідальності за свої дії [3].

Компетентнісний підхід у визначенні цілей і змісту загальної освіти не є новим, оскільки орієнтація на засвоєння умінь і способів діяльності, узагальнених способів діяльності визнавалася науковцями (В. Давидов, І. Лернер, В. Лозова, В. Краєвський, В. Онищук, В. Паламарчук, М. Скаткін та інші). У психолого-педагогічній літературі, зокрема, в теорії та практиці управління персоналом, широко використовуються поняття «компетентність» і «компетенція». У ці поняття вкладається різний сенс, що, безумовно, утруднює як теоретичне розроблення питання, так і організацію практичної роботи з оцінки професійної компетентності. Нам уявляється, що це положення пов'язане з перекладним характером джерел, які використовують спеціалісти, де ці поняття прирівнюються.

Під час аналізу наукових джерел ми зіткнулися з визначеннями, які характеризують компетентність з позицій володіння знаннями, вміннями, навичками (ближче до поняття «кваліфікація»): компетентність – володіння знаннями, котрі дозволяють судити про щось, висловлювати важливу, авторитетну думку.

Останні публікації. Аналіз психолого-педагогічної літератури свідчить про те, що автори вивчають професійну компетентність. Так, Н. Кузьміна розглядає її як обізнаність і авторитетність педагога, властивість особистості, яка дозволяє продуктивно розв'язувати навчально-виховні завдання. Структура професійної компетентності педагога розкривається В. Сластьоніним і Є. Шияновим через педагогічні вміння, а саме поняття «компетентність» визначає єдність теоретичної і практичної готовності вчителя до здійснення педагогічної діяльності. Л. Карпова вважає, що професійна компетентність викладача є складним індивідуально-психологічним утворенням на засадах теоретичних знань, практичних умінь, значущих особистісних якостей та досвіду, що зумовлюють готовність педагога до виконання педагогічної діяльності й забезпечують високий рівень її самоорганізації.

Мета статі. Розкрити формування професійно-педагогічної культури майбутніх учителів початкової школи засобами компетентнісного підходу.

Отримані результати. Уважаємо, що професійна компетентність педагога є чинником підвищення якості освіти й включає професійно-змістовий, технологічний і професійно-особистісний компоненти. Професійно-змістовий компонент передбачає наявність у педагога знань з

предмета, який він викладає, суміжних дисциплін, із дисциплін, що виражають квінтесенцію спеціальності, якими оволодіває студент, теоретичних знань з основ наук, що вивчають особистість людини, що забезпечує усвідомлення при визначенні педагогом змісту його професійної діяльності з виховання, навчання та освіти учнів.

Технологічний компонент передбачає апробовані професійні знання, тобто вміння. Забезпечують цей компонент інформаційно-інноваційні технології, які ґрунтуються на комплексному діагностико-дослідницькому осмисленні педагогічної ситуації і перспективному її прогнозуванні. Професійно-особистісний компонент передбачає особистісні здібності та творчі здібності. Професійно-педагогічна культура – це складний динамічний процес поступового формування професійних знань, професійних умінь і професійно значущих якостей особистості.

У процесі вивчення навчальних дисциплін у студентів формуються професійні знання. Навчання у вищій школі моделює майбутню професійну діяльність студентів.

Процес формування професійно-педагогічної культури продовжується у вияві гностичних умінь, які, розвиваючись, дозволяють студентам встановлювати внутрішні зв'язки і відношення між фактами, поняттями та іншими об'єктами дійсності. Під час педагогічної практики студенти включаються в педагогічну діяльність з великою долею самостійності.

Опишемо форми організації навчального процесу, які ми запропонували у своєму дослідженні, і які, на нашу думку, будуть сприяти підвищенню професійної компетентності майбутнього вчителя.

Виховні ситуації. Виокремлюють ситуації заплановані і несподівані, в тому числі малопередбачувані, спокійні і конфліктні. І.Бех розглядає виховні ситуації, що створюються шляхом здійснення особистісно орієнтованого виховання і мають забезпечити розвиток такого рівня свідомості, який би спонукав дитину до самопізнання і самоактивності з тим, щоб вона могла стати творцем власного духовного багатого життя. У цьому І. Бех зазначає: «...треба культивувати такі ситуації, у яких стосунки з дітьми будуються на врахуванні їхньої гідності і праві бути особистістю» [1]. Наш висновок узгоджується з підходами до визначення виховної ситуації у психолого-педагогічній літературі, де вона розглядалася як становлення суб'єкта до певного аспекту дійсності (предметів, подій, людей, власної справи, соціальних умов тощо). Формування педагогічної культури засобами практико-орієнтованого підходу у процесі розв'язання ними педагогічних ситуацій відбувалося на засадах послідовності, перехід від простого до складного. Студентам пропонувалися педагогічні ситуації різного типу складності, що узгоджувалося з особливостями рівня сформованості педагогічної культури.

Задля забезпечення відповідної динаміки формування педагогічної культури майбутнього вчителя початкових класів було розроблено орієнтаційну схему поетапних дій учителя в таких ситуаціях, що відображає

послідовність його формування:

- з'ясування характеру ситуацій;
- визначення суперечностей;
- виявлення суперечності у взаємодії учня – вчителя;
- урахування внутрішніх і зовнішніх чинників, які впливають на рішення;
- прогнозування наслідків варіантів рішення;
- аналіз висновків, зроблених порівнянь, оцінка ефективності результату в кожному випадку.

Методичний тренінг – це форма організації професійного навчання ґрунтується на моделюванні педагогічного процесу. Педагогічний процес спрямований на вивчення студентами механізмів технології та вироблення практичних навичок застосування її прийомів.

Методичний тренінг організовується так: один зі студентів у ролі викладача пропонує 5-6 студентам у ролі учнів виконати те чи те завдання, замовлене технологією. Інші – спостерігачі. Після виконання запропонованих видів діяльності відбувається груповий аналіз і обговорення з позицій учнів, учителя і спостерігачів. Педагогічний процес у методичному тренінгу організовується так, щоб у подальшому всі студенти могли побувати у всіх ролях (педагог, учень, спостерігач).

Така організація навчального процесу дозволяє виявити у студентів рівень оволодіння методами і прийомами певної педагогічної технології, допомогти їм в осягненні всіх деталей цієї технології, зрозуміти відчуття і переживання учнів при правильному і помилковому застосуванні прийомів та інструкцій, розширити межі застосування прийомів з урахуванням особистісно-орієнтованого підходу в навчанні.

Навчальні ігри. Метою використання ділових та організаційних ігор є занурення студентів у професійну проблему і в розуміння сутності педагогічної діяльності. Під час ділових ігор відбувається моделювання реальної професійної діяльності педагога з виокремленням існуючих проблем і пошуком виходу зі становища, що склалося. Використання ділових ігор підводить студентів до розуміння низької ефективності традиційного навчання і необхідності пошуку нових шляхів навчання. Все це допомагає підвищити мотивацію в засвоєнні запропонованої для вивчення нової технології.

Проведення ділових ігор також дозволяє успішно розв'язати одну з важливих проблем професійного навчання – зміни парадигми професійного мислення, розвитку рефлексії і переведення викладача і студентів у більш активну позицію.

Відеометодичний тренінг – це форма організації професійного навчання, спрямована на вироблення у студентів практичних навичок застосування прийомів з повним розумінням роботи механізмів технології.

Організація відеометодичного тренінгу здійснюється так:

1. На заняттях студенти вивчають нову технологію.

2. Кожен студент розробляє і проводить «відкритий» урок із вивчення технології. «Відкриті» уроки даються без відвідувачів, але урок фіксується на відеоплівку.

3. На заняттях проводиться детальний аналіз відзнятих уроків.

Відеометодичний тренінг дозволяє неодноразово повертатися до окремих фрагментів та аналізувати їх з різних позицій.

Під час заліків та іспитів оцінюються не тільки знання теоретичного матеріалу технології, але й наявність достатнього рівня відпрацьованих практичних умінь застосування методів і прийомів даної технології. Метою відеометодичного тренінгу є закріплення практичних навичок застосування методичних прийомів продуктивної технології.

Головними видами діяльності студентів під час виконання тренінгових завдань є: обговорення головних моментів творчого завдання, підготовка та його виконання, обговорення результатів діяльності з іншими студентами з наступним аналізом та рефлексією.

Рефлексивні ситуації. Їх використання мало комплексний характер і охоплювало процеси мислення, діяльності, спілкування:

– у процесі мислення перевага віддавалася проблемно-пошуковим заняттям;

– у процесі діяльності використовувалися групові та індивідуальні норми роботи, робилася установка на кооперативну діяльність;

– у спілкуванні утверджувалися норми взаємоповаги, співробітництва, відвертості.

Практика засвідчила, що використання у процесі навчання рефлексивних ситуацій такого типу не лише дає змогу формувати педагогічну культуру студентів, але й емпатійне ставлення майбутнього вчителя до дитини.

Для визначення критеріїв професійної компетентності необхідно було з'ясувати, які якості найважливіші в педагогічній практиці вчителя. З цією метою нами було проведено опитування вчителів початкових класів (1000 осіб) і студентів педагогічних ВНЗ факультетів початкових класів (275 осіб).

Було розроблено анкету, яка містила два запитання:

1. Які якості має мати справжній учитель?
2. Які якості маєте Ви?

У результаті проведеного опитування дійшли висновків: якості, які має мати справжній учитель, різнобічні – від дійсно професійних якостей (розвинене мовлення, знання предмета тощо) до психологічних особливостей. Студенти зауважували, що не всі названі якості притаманні для їхньої особистості.

Наведені дані свідчать про те, що якості, які має мати справжній учитель, мають широкий діапазон. Під час дослідження з'ясувалися якості, які є значущими для респондента. Деякі якості можна об'єднати в одну групу, зокрема: знання предмета і широкий світогляд; працездатність і працьовитість тощо.

Результати анкетування вчителів початкових класів і студентів педагогічного ВНЗ (у %)

Професійні якості вчителя	Вчителі		Студенти	
	Має мати справжній учитель	Маєте Ви	Має мати справжній учитель	Маєте Ви
Добре розвинене мовлення	50	50	30,6	0
Знання предмета	80	75	53	0
Широкий світогляд	54	40	36	4
Здоров'я	43	35	4	4
Інтелектуальні здібності	18,6	18,6	19,2	11,52
Постійна самоосвіта	38	36	4	0
Працездатність	34	26	4	4
Працьовитість	35	31	4	4
Терпіння	59	55	26,6	22,6
Чуйність, співчутливість	63	58	34,66	30,66
Тактовність	39	35	18,6	18,6
Любов до дітей	45	43	38,6	34,66
Доброзичливість	44	44	46,6	38,6
Життєрадісність	33	30	22,6	22,6
Творчість	27	27	36	18,6
Харизматичність	21	10	12	4
Лідерські якості	32	25	4	4
Товариськість, комунікабельність	53	50	22,6	18,6
Акторська майстерність	38	34	22,6	12
Психологічні знання	45	40	12	12
Акуратність	38	37	12	12

Із наведених даних видно широкий діапазон так званих якостей, які має мати вчитель. Організація такого опитування дозволяє виявити значущі для респондента якості.

Опитування показало, що у студентів немає чіткого розуміння специфіки педагогічної професії і вимог, які вона накладає на особистість вчителя. Такі студенти відзначають, що вони переважно не мають якостей, які самі називають, зокрема знання предмета, широкий світогляд або творчість. Багато студентів говорять про те, що в педагогічній професії важливу роль відіграє мовлення, однак ця якість у них не розвинена на належному професійному рівні. Дійсно, як виявили подальші дослідження, багато з них відчувають труднощі у формулюванні думок як в усній, так і в письмовій формі. Найбільша кількість студентів стверджує, що у них добре розвинені такі особистісні якості, як: чуйність, доброзичливість, товариськість і комунікабельність. Опитані вчителі, крім названих студентами якостей, найбільш значущими (знання предмета, широкий світогляд, творчість, добре розвинене мовлення, чуйність, товариськість, комунікабельність), виокремлюють такі: здоров'я, терпіння, психологічні знання, любов до дітей, доброзичливість.

Усі опитані рідко називають інтелектуальні здібності. Причиною цього може бути те, що респонденти передбачають наявність інтелектуальних здібностей як таких. Уважається, що людина, яка не має розвинених інтелектуальних здібностей, не зможе правильно організувати навчальний процес і розвинути інтелектуальні здібності в учнів вище від власних.

Рідко називалися і лідерські якості. Однак чи зможе вчитель, який не має добре розвинених лідерських якостей, утримувати увагу дітей та дисципліну на уроці за умови здійснення гуманістичного підходу і вести урок відповідно до програми, а також викликати повагу дітей? Крім цього, майже не відзначаються дві важливі якості – це висока працездатність і працелюбство, без яких вчителю дуже складно підготувати змістовний урок (дидактичний, демонстративний матеріал тощо). Тактовність також рідко називається досліджуваними. Дійсно, багато учнів та їхні батьки відзначають відсутність тактовності у вчителів.

Нами виокремлено компоненти і критерії оцінювання професійно-педагогічної культури майбутніх учителів початкових класів в аспекті компетентнісного підходу.

А саме: пізнавальний, мотиваційно-емоційний, діяльнісний, регулятивний компоненти, критеріями яких було обрано: мотиви, знання, вміння. Так, пізнавальний компонент містить складники:

- відповідність навчальних і професійних інтересів, стійка потреба у знаннях з предметів, володіння інформацією про зміст педагогічної діяльності;

- знання психофізіологічних особливостей особистості, особливостей новколишніх, відповідність навчальних і професійних інтересів, потреба у знаннях з психолого-педагогічних, методичних і спеціальних предметів, розвиток професійно значущих якостей особистості;

- уміння та знання психофізіологічних особливостей особистості, оточення, знання теорії і методики здійснення навчально-виховного процесу.

Мотиваційно-емоційний компонент – позитивне ставлення до педагогічної діяльності; позитивне ставлення до знань з педагогічної діяльності, дітей, бажання займатися професійно педагогічною діяльністю; задоволення становищем, професійними вміннями, однокурсників у період педагогічної практики, бажання займатися професійно педагогічною діяльністю.

Діяльнісний компонент – відповідність знань, умінь, навичок та їх реалізації, потреба в педагогічній діяльності, активна позиція в оволодінні знаннями про педагогічну професію; знання професійної педагогічної діяльності, адекватна самооцінювання наявності системи знань, вмінь для виконання функцій професійної педагогічної діяльності, прагнення до оволодіння професійними знаннями, вміннями і навичками, до самовдосконалення, самоосвіти, самовиховання; уміння і навички для успішної професійної педагогічної діяльності в школі; володіння етикетом, правилами спілкування, емоційним станом.

Регулятивний компонент – упевненість у подоланні труднощів в

оволодінні педагогічною діяльністю; знання принципів та правил самоосвіти, самовиховання, самовдосконалення; уміння удосконалення професійно значущих якостей.

Складність структури і змісту професійно-педагогічної культури зумовлюють необхідність окреслення основних показників, якщо відображають її сутнісні характеристики.

Висновки. Отже, під педагогічною компетентністю учителя можна розуміти єдність його теоретичної та практичної готовності до здійснення педагогічної діяльності. Становлення професіонала є динамічним процесом, зумовленим зовнішніми і внутрішніми умовами. До внутрішніх належать зміни у часі, самій професії, її предметі, вимогах до неї суспільства (змінюється мотиваційна сфера професійно-педагогічної діяльності, перебудовується операційна сфера з появою й осмисленням нових педагогічних технологій, типів та форм навчання). Процес професійного становлення прискориться під дією внутрішніх умов: чим більше знає і вміє людина, тим більші вимоги ставить до себе. З цього починається саморозвиток. Учитель, який не усвідомив необхідності власних змін, професійно не розвивається. Компетентнісний підхід сприяє професійному становленню особистості майбутнього вчителя. Аналіз експериментального матеріалу довів залежність між запровадженням у навчальний процес індивідуальних, творчих задач і формуванням творчих здібностей учнів, розвитком педагогічної культури. Доведено закономірність: чим різноманітніші і цікавіші індивідуальні задачі, ситуації, тим активніше студенти їх виконують, а значить – краще формуються творчі здібності, а звідси – підвищується педагогічна культура майбутніх педагогів. Проведене дослідження показало значення впровадження результатів у практику сучасної вищої школи, але не вичерпує змісту проблеми, що вивчається. Надалі ця робота вимагає розроблення конкретних ситуацій, які мають особистісний характер у розвитку професійно-педагогічної культури майбутніх фахівців.

Література

1. Бех І. Д. Становлення професіонала в сучасних соціальних умовах / І. Д. Бех // Педагогіка толерантності. – 2001. – № 3–4. – С. 157–162.

2. Митина Л. М. Психологія професійного розвитку учителя / Лариса Максимовна Митина. – М. : Московський психолого-соціальний інститут; Издательство «Флинта», 1998. – 180 с.

3. Равен Дж. Компетентність в сучасному суспільстві: виявлення, розвиток і реалізація / Дж. Равен. – М. : Когіто-Центр, 2002. – 257 с.

4. Слостенін В. А. Педагогіка: інноваційна діяльність / В. Слостенін, Л. Подымова. – М., 1997. – 268 с.

Стаття надійшла до редакції 04.05.2012 р.